

ВІДГУК
офіційного опонента доктора історичних наук, професора
Гордуновського Олега Миколайовича
на дисертацію Левицького Віталія Орестовича
«Розвиток легкої промисловості в українських губерніях
Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX століття»,
представлену на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України

Заропоноване до захисту дисертаційне дослідження В. О. Левицького присвячене одній із важливих складових соціально-економічного розвитку українських губерній Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX століття. Цей історичний період мав свої характерні особливості, у тому числі й щодо розвитку легкої промисловості. У поле зору істориків, як одне із актуальних завдань, повинен потрапити механізм формування і функціонування ринкової економіки у різних галузях легкої промисловості.

Дисертантом чітко визначено об'єкт, предмет дослідження, хронологічні та територіальні межі. Не викликають заперечень мета, завдання роботи. Структура дослідження є логічною і послідовною.

Наукова новизна дисертації визначається авторською концепцією аналізу проблеми, метою, завданнями та постановкою проблеми дослідження. Комплексний підхід до історії розвитку легкої промисловості Наддніпрянської України в досліджуваний період обумовлений розробкою історичної теми, до цього часу не виокремленої як предмет спеціального наукового дослідження. Принципова новизна роботи полягає також у пошуках взаємних впливів і зв'язків минулого і сьогодення, об'єктивного і суб'єктивного. Це дозволяє більш предметно дослідити причини занепаду легкої промисловості в сучасній Україні, запропонувати конкретні наукові рекомендації та пропозиції щодо покращення ситуації в галузях. Проведено системне вивчення процесу формування та розвитку основних галузей легкої промисловості українських губерній в комплексі теоретичних, політичних, економічних, законодавчих, соціальних та господарських чинників.

У першому розділі дисертації «Історіографія, джерела та методологія дослідження» В. О. Левицький проаналізував історіографію та джерельну базу

проблеми, обґрунтував принципи та методи дослідження, систематизував і дослідив основні наукові праці, в яких у різні часові періоди українські та іноземні науковці досліджували питання соціально-економічного розвитку українських губерній у складі Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст.

Дисертантом зазначено, що у дослідження зробили внесок праці істориків, які вивчали окремі галузі легкої промисловості. Ці роботи з'явилися в XIX ст. й за своїм характером мали лише загальний нарис основних процесів розвитку легкої промисловості українських губерній. Історіографічні праці з цієї проблематики розглядали легку промисловість у контексті політики царського уряду, її ролі в економічному розвитку Наддніпрянської України.

Наукову літературу поділено дисертантом на окремі групи у відповідності часу видання (написання). Опрацьовані дослідження включають праці російських, українських (зокрема й діаспорних) науковців та практиків і, з огляду на усталену хронологічну періодизацію, поділяються на три групи: праці дослідників другої половини XIX – початку XX ст., радянського (1920–1991-й рр.) та сучасного (1991–2018-ті рр.) періодів. У процесі аналізу історичних досліджень охарактеризовано кожну групу.

Необхідність більш глибокого і всестороннього вивчення структури, організації, рівня промислового виробництва потребувало розширення автором джерельної бази. У роботі на основі використання широкої джерельної бази, зокрема, й вперше опрацьованих і залучених до наукового обігу архівних матеріалів та з урахуванням сучасних історіографічно-дослідницьких концепцій і застосування комплексу теоретико-методологічних підходів, розглянуто проблему розвитку легкої промисловості в Наддніпрянській Україні, як невід'ємну частину загальноекономічного комплексу. Висвітлено типи історичних джерел, які відображають різні аспекти промислового розвитку українських губерній упродовж означеного періоду.

Проаналізовано теоретико-методологічні засади дослідження. У ході дослідження застосовано регіональний підхід до проблеми. Конкретні

історичні, соціально-економічні, політичні та культурні умови впливали на процеси промислового розвитку окремих українських губерній та зумовили появу регіональної виробничої специфіки та потужних галузевих центрів.

У другому розділі **«Загальна характеристика легкої промисловості»** дисертантом висвітлено становище легкої промисловості українських губерній Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. Автором зазначено, що легка промисловість Наддніпрянської України мала свої особливості, розвиток найважливіших галузей виробництва значною мірою залежав від імпорту устаткування, сировини й матеріалів. Деякі галузі легкої промисловості, що у дореформений період виходили зі своєю продукцією на зовнішній ринок, у період промислового капіталізму почали занепадати, або дуже повільно розвивалися, працюючи на вузький внутрішній ринок. До таких галузей, зокрема, відносилися вовняна, вовномийна, текстильна, канатна, бавовняна, шовкова, шкіряна.

Досліджено, що вовняна галузь у легкій промисловості українських губерній була домінуючою й становила 54,6 %. Однак, значення її в загальноросійському масштабі тієї ж галузі, було незначним, всього лише 3,9 %. А вже за даними на 1912 р., питома вага вовняної галузі українських губерній становила лише 3,4 %. Три, відносно розвинуті осередки тієї галузі, Клинці Чернігівської губернії, Харків і Дунаївці Подільської губернії, не могли повністю задовольнити навіть необхідних потреб українського населення.

Проведений дисертантом аналіз державної економічної політики свідчить, що, підтримуючи загалом розвиток промисловості у пореформений час, царський уряд намагався обмежити підприємницьку ініціативу фабрично-заводським законодавством. Державним регулюванням охоплювалося порівняно небагато галузей та підприємств загальнодержавного значення – переважно ті, які не мали стійкого доходу, або широкого ринку збуту і мали труднощі із залученням капіталів навіть у роки свого зростання та загального господарського піднесення. Важлива для Російської імперії текстильна промисловість захищалася від конкуренції з іноземними товарами. Вона

розвивалася під впровадженням загороджувальних митних тарифів на сировину й готові вироби.

Автором з'ясовано, що становлення нових капіталістичних відносин у легкій промисловості проявилось у послідовному виникненні таких форм промислового виробництва, як ремесло і проста кооперація, мануфактура та фабрика. Капіталізація легкої промисловості супроводжувалася концентраціями виробництва та капіталу різного роду об'єднань. Досліджуючи джерела надходження капіталів автор встановив, що в легку промисловість Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст. залучався, переважно, приватний капітал, який використовували, як правило, поміщики, купці, великі промислові компанії і банки. Особливу активність виявляли підприємці Німеччини, Франції, Бельгії та Англії, котрі домінували в промисловості Наддніпрянщини.

Третій розділ **«Матеріальна база та науково-технічний прогрес галузей легкої промисловості»** присвячений дослідженню забезпечення підприємств легкої промисловості сировиною та їх матеріально-технічній базі, технічній модернізації. В. Левицький дослідив, що потреби легкої промисловості в сировині забезпечувалися, насамперед, за рахунок місцевого виробництва, проте розвиток найважливіших галузей виробництва значною мірою залежав від імпортного обладнання та сировинних матеріалів.

Дисертант вказав, що залежно від сировини, легка промисловість поділялася на певні галузі: текстильне виробництво як сировину використовувало рослинні (бавовна, льон, коноплі, джут) і тваринні (вовна, шовк) волокна, через що виділяли вовняну, льняну, канатну, шовкову, бавовняну підгалузі; шкіряно-взуттєву та хутрову галузі – природні шкіри тварин та хутра. Сировина для легкої промисловості проходила первинну обробку, що здійснювалася на льонопереробних, шовкомотальних, вовномийних, бавовняно-очисних підприємствах.

Вагоме місце у роботі займають аспекти, пов'язані з технічним розвитком легкої промисловості. Зазначено, що темпи та обсяги розвитку промисловості

перебувають у пропорційній залежності від її технічного забезпечення. Тому В. Левицький врахував такі категорії, як форми власності на засоби виробництва, організацію виробничого процесу та суспільного розподілу, масштаби й форми виробництва, а також технічний розвиток легкої промисловості, що суттєво впливали на становлення та розвиток галузей легкої промисловості. Визначено, що перехід до великого машинного виробництва відбувався в умовах концентрації виробництва. Суконна промисловість в українських губерніях була однією з перших, що почала застосовувати парове оснащення.

У четвертому розділі **«Виробництво та реалізація продукції легкої промисловості»** досліджується продуктивність галузей легкої промисловості, що здійснювалася шляхом удосконалення технології виробництва та механізації виробничих процесів, зазначається інфраструктура підприємств, визначаються шляхи збуту товарів, простежується динаміка виробництва фабриками та заводами легкої промисловості. Доречним є твердження, що ринковий характер легкої промисловості визначив високий рівень концентрації виробництва, яка в пореформені роки продовжувала зростати. Під час цього процесу були ліквідовані технічно застарілі невеликі та недостатньо оснащені підприємства.

Автор довів, що на динаміку та обсяги виробництва підприємств легкої промисловості безпосередньо впливали їх територіальна локалізація, виробнича діяльність, матеріально-технічне забезпечення і форми власності.

Досліджено характер внутрішньої і зовнішньої торгівлі продукцією легкої промисловості в межах Наддніпрянської України, з іншими регіонами Російської імперії та зарубіжними країнами. Вказано, що головним центром торгівлі виробами текстильної промисловості був Харків, а наприкінці XIX ст. на трьох його ярмарках – Хрещенському, Покровському й Успенському 40 % привезених і 70 % усіх проданих товарів становила продукція легкої промисловості.

У п'ятому розділі «**Кадрове забезпечення легкої промисловості**» дисертант дослідив становлення й діяльність підприємців, забезпечення легкої промисловості інженерно-технічними кадрами та показав джерела формування робітників легкої промисловості Наддніпрянської України у другій половині XIX – на початку XX ст.

В. Левицьким вказано, що власники підприємств легкої промисловості були тією соціально-економічною силою, яка спрямовувала їх господарський розвиток на шлях інтенсифікації, перетворюючи свої виробництва на капіталістичні підприємства, визначали прогрес легкої промисловості, відігравали важливу роль у розвитку мережі різних форм внутрішньої та зовнішньої торгівлі. Продукція їх підприємств була відома в Російській імперії та Європі.

Зазначено, що інженерно-технічна інтелігенція, яка працювала в галузях легкої промисловості, формувалася із представників усіх прошарків суспільства. Важливою необхідністю на початкових етапах стало залучення до роботи на заводах і фабриках іноземних фахівців.

У дисертації проаналізовано процес формування та умови праці робітників на підприємствах легкої промисловості, стверджується, що основна частина фабрично-заводських працівників легкої промисловості Наддніпрянської України вийшла безпосередньо з селян і кустарів.

За результатами дослідження автором опубліковано 39 праць, із них 1 одноосібна монографія, 21 стаття у наукових фахових виданнях України (15 з яких включені до міжнародних наукометричних баз), 1 стаття – у зарубіжному виданні, що додатково відображає наукові результати роботи, 16 тез виступів на наукових конференціях. Висновки роботи свідчать про визнання науковою громадськістю достовірності отриманих дисертантом результатів.

Разом з тим, запропоноване здобувачем дисертаційне дослідження потребує, на нашу думку, окремих зауважень та уточнень:

1. Доцільно конкретизувати методи наукового пошуку, специфіку їх застосування.

2. Виправданим було б більш виразно окреслити місце та звернути увагу на методологічний вплив праць сучасних закордонних, зокрема, російських, дослідників на історіографію проблеми.

3. Очевидно, що потреба чітко прояснити зв'язок процесів та явищ, які аналізуються, з попереднім періодом історичного розвитку є перебільшеною, оскільки вони не завжди витікають з нього.

Зазначені недоліки, утім, суттєво не позначаються на результатах роботи. Вона є самостійним, оригінальним дослідженням, яке виконане на високому теоретичному рівні з належним джерельним забезпеченням.

Загалом, дисертація Левицького Віталія Орестовича «Розвиток легкої промисловості в українських губерніях Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX століття» відповідає вимогам до такого виду робіт, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент

доктор історичних наук, професор

кафедри менеджменту та

інформаційних технологій Черкаського

навчально-наукового інституту

ДВНЗ «Університет банківської справи»

О. М. Гордуновський

Підпис Гордуновського О.М. засвідчую

Н.В. Рогова